

Marinko Bokić

AZ EGYSÉGES, ILLETVE MEGOSZTOTT JUGOSZLÁV PIAC

A piaci viszonyokat (és ezzel együtt az árutermelést) örököltük, illetve átvettük a korábbi tőkés rendszertől azaz osztálytársadalomtól. (Jegyezzük meg azonban, hogy végső fokon a szocializmus is osztálytársadalom.) „A piac tagadásával nem szűnnek meg annak törvényszerűségei is, legfeljebb torzított formában jelentkeznek és emlékeztetnek a piac viszonyainak állandó jelenlétére.”¹

A piac egyébként reprodukálja az öngazgatási termelői viszonyokat, fejleszti őket, gazdasági funkciója révén szabályozza a társadalmi munkamegosztást és a gazdasági fejlődést. Teheti pedig ezt jól, vagy rosszul, a gazdasági tényezőktől, de nem csak tőlük (a rendszertől és politikától) függően.

A piac törvényei szüntelenül hatnak. Emiatt a gazdaság alakulását egyetlen rendszer sem engedi át a piac ösztönös hatásainak. Valamennyi rendszer arra törekszik, hogy a piac törvényszerűségeit mintegy szövetségként használja fel tulajdon fejlődése érdekében, semlegesítve annak negatív következményeit. A mi rendszerünk is a tervszerű piacgazdálkodással igyekszik ennek előnyeit kihasználni és megszüntetni negatívumait.

Ahhoz viszont, hogy a hazai piacon zavartalan legyen az áruforgalom és a különféle szolgáltatások végzése, előfeltételként szükségszerűen meg kell teremteni a jugoszláv piac egységességét. A jugoszláv piac egységének alapjait a JSZSZK alkotmányának 252. szakasza határozza meg, amely így hangzik:

„A jugoszláv piac egységének alapjai:

— a munka és újratermelési eszközök szabad mozgása és társítása, valamint az áru és a szolgáltatások, a tudományos vívmányok és szakmai tapasztalatok szabad cseréje a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területén;

— az egységes pénz, az egységes monetáris és devizapolitika és a hitelpolitika közös alapjai;

— a külfölddel való gazdasági kapcsolatok egységes rendszere és közös politikája, az egységes vámrendszer és közös vámpolitika;

— a társult munka alapszervezetei alapításának és társulásának szabadsága, tevékenységek szabad gyakorlása a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság egész területén;

— a piacon való szabad fellépés, s öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások a termelés és a forgalom fejlesztéséről és a munka társításáról;

— a gazdasági és társadalmi fejlődés irányítása és a piaci viszonyok egyeztetése az öngazgatású társadalmi tervezés útján.”

A kérdés most az, hogy vajon a mi piacunk egységes-e (abszolút egységes piacot aligha találhatnánk az egész világon), vagy csak részben egységes. Mielőtt azonban leírnánk a kérdésre adható választ, fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy 1976-ban, (tehát két évvel az új alkotmány meghozatala után) törvényt fogadtunk el az áru-termelő és szolgáltató munkaszervezetek gazdálkodásának alapjairól, mégpedig azzal a céllal, hogy a törvény révén meggátoljuk a jugoszláv piac egységének megbomlását valamennyi gazdasági ágazatban és tevékenységi területen, ahol célszerű és hasznos a hazai piac egysége, illetve ahol nem kívánatos a szolgáltatások és áruforgalmazás egységének megosztottsága. Ezt az említett törvény 9. szakasza részletesen taglalja.²

„A társultmunka-szervezetek az áruforgalom és szolgáltatások végzése közben nem hozhatnak olyan intézkedéseket, amellyel megbontják a jugoszláv piac egység és az áruforgalom és szolgáltatás terén; amellyel zavart idéznek elő az ellátásban, vagy a piacon, s egyes áruk forgalmában indokolatlanul korlátozzák, vagy leállítják az áru forgalmazását, azaz eladását, indokolatlanul növelik az árakat, vagy kárt okoznak más társultmunka-alapszervezeteknek, a fogyasztóknak vagy a társadalmi közösségnek.”

Indokolatlan áremelésnek az számít, amely nincs összhangban az árpolitikát szabályozó megállapodásokkal és határozatokkal, a társadalmi-politikai közösségeknek és öngazgatási érdekközösségeknek az árpolitikát meghatározó társadalmi megállapodásaival, öngazgatási megegyezéseivel, valamint az említett törvény 20. szakaszával.

„A jugoszláv piac áruforgalmának és szolgáltatásainak egységét megbontó okmányoknak, illetve cselekedetnek azok tekintendők, amelyek korlátozzák a szabad árucserét és szolgáltatást, a szabad fellépést a piacon, az áruforgalom és szolgáltatások fejlesztéséről szóló öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások megkötését, vagy más módon megbontják a jugoszláv piac egységét az áruforgalmazás és szolgáltatások terén.

Ilyen cselekedet pedig:

1. ha a társultmunka-alapszervezettől megvonják a jogot, vagy megnehezítik számára, hogy meghatározott területen áruforgalmazást, vagy szolgáltatást végezzen, esetleg az áruforgalmazásban és szolgáltatásban

más társultmunka-alapszervezetekkel szemben hátrányos helyzetbe hozzák,

2. ha a társultmunka-alapszervezetet arra kötelezik, hogy az áruforgalmazást és szolgáltatást csak meghatározott társultmunka-szervezetekkel végezze, vagy meghatározott területen más módon feltételhez kötik árujának forgalmazását, illetve szolgáltatásainak végzését;

3. ha a társultmunka-alapszervezetnek elrendelik, hogy olyan árut forgalmazzon, vagy olyan szolgáltatást végezzen, amit egyébként nem végezne;

4. ha megvonják, vagy megnehezítik a társultmunka-alapszervezet jogát, hogy bizonyos árut forgalmazzon, szolgáltatást végezzen, ha nem engedélyezik, vagy gátolják új társultmunka-alapszervezet, illetve termelői egység megalapítását bizonyos területen (vidéken);

5. ha a társultmunka-alapszervezetet meghatározott vidéken monopolisztikus, vagy kiváltságos helyzetbe hozzák más társultmunka-alapszervezetek rovására;

6. ha a társultmunka-alapszervezet részére meghatározott területen különleges feltételek megszabásával lehetetlenné teszik, esetleg nehezítik egyes termékek értékesítését (például árkülönbözettel).

Az 1974-es alkotmány és a jugoszláv piac egységességét, az áruforgalmazás azonos feltételeit szabályozó két évvel később meghozott törvény (és az 1979. évi kiegészítések) ma is érvényben vannak, de egységes jugoszláv piac akkor sem létezett, mint ahogy még ma sem létezik a szó szoros értelmében. Legfeljebb csak részben egységes, mert olyan törekvések (és konkrét cselekedetek) is tapasztalhatók, amelyek a piac bizonyos keretek közé szorítását, avagy bezárkózását célozzák.

Nézzük, hogyan alakulhat ki a piaci bezárkózottság: a) társadalmi intervencióval (a társadalmi-politikai közösségek beavatkozása révén), b) a piac kisajátításával a társultmunka-szervezet részéről, c) az öngazdáltsági megegyezések és a társadalmi megállapodások kijátszásával.

A piac bezárkózását célzó társadalmi intervenciók közé nem sorolható valamely társadalmi-politikai közösség fejlesztési terve, mint ahogy a piaci bezárkózottság sem szükségszerű következménye valamely társadalmi-politikai közösség konkrét intézkedéseinek.

A piac köztársasági, tartományi, vagy községi keretek közé való bezárkózásának oka egyebek között:

— hogy a szövetségnek (föderációnak) több devizára van szüksége, mint amennyivel rendelkezik, és ugyanígy a föderációt képező kisebb társadalmi közösségeknek is, minek következtében ez utóbbiak elsősorban tulajdon, lokális érdekeit tartják szem előtt a deviza elosztása és felhasználásakor, a nyersanyag, az alkatrészek és gyári berendezések beszerzésekor, mintegy mellőzve az országos piacot, a devizapiac pedig mind ebből adódóan nem funkcionál;

— az egyes anyagi javakban hiány keletkezett, és így előbb a lokális piac szükségleteit elégítik ki, s csak ha marad áru, azt viszik más társadalmi-politikai közösségek piacára;

— a jövedelem helyben való elosztási szándéka arra készíti a lokális közösségeket, hogy olyan termelő kapacitásokat építsenek ki, amelyenekből Jugoszláviában már annyi van, hogy így sincs kihasználva a teljesítőképességük;

— a behozatalnak az exporttól való függőségével a szélesebb társadalmi érdekeket kellett volna megvalósítani, gyakran azonban ennek eredményeit is a lokális érdekek szolgálatába állítják stb.

„... ezt a piacot működésében gátolja a köztársaságoknak a saját határaik közé való bezárkózása, az árak és az árrendszer adminisztratív befolyásolása, újabban pedig a köztársasági devizamérlegek hatása és egyes fogyasztási cikkek meg a gyártásukhoz szükséges nyersanyagok hiánya.”³

A piac egységessége tekintetében külön is kiemelhetnénk az egyes cikkek árának adminisztratív úton történő szabályozását, ami többféleképpen magyarázható.

„... merre tart ez az állam, visszatérünk-e arra, hogy minden hatalom az állam kezében összpontosul? Ugyanis nagyon sok terméknek szabott ára van. Ha azonban helyesen közelítünk ehhez a problémához, akkor a kérdést másképpen kell feltenni. Mi történik, ha ezt a szabályozást megszüntetjük? Milyen lesz akkor a munkaszervezeteknek az árakkal kapcsolatos magatartása és hova jutunk? Ebből adódik a másik kérdés is: Vajon képes-e a társult munka ezt szabályozni?”⁴

„Jelenleg mindenki a piaci bezárkózottságra törekszik — a társult-munka-szervezetek, a bankok, a gazdasági kamarák, a szakszervezetek, az állami intézmények és szervek.”⁵

Tehát „... a jugoszláv piacon igenis létezik monopólium, amely korlátok közé szorítja a konkurenciát és a gazdasági viszonyokat szabályozó piaci erők tevékenységét...”⁶

Piaci monopóliumra tehetnek nálunk szert azok a munkaszervezetek, amelyek termelésük nagy részét külföldön értékesítik mégpedig veszteség nélkül (eltérően az olyan munkaszervezetektől, amelyek devizabeszerezés céljából ugyancsak szállítanak külföldre, de exportjuk veszteséges). De az ilyen — főleg késztermékeket gyártó — munkaszervezetek csak akkor sajátíthatják ki a piacot, illetve akkor viselkedhetnek szabadon a hazai és külföldi piacon, ha nem függnek egyetlen más társultmunkaszervezettől sem. Ha az említett társultmunka-szervezeteket nem számítjuk, akkor a nyersanyagot előállító és a felszerelést gyártó munkaszervezetek juthatnak monopolisztikus helyzetbe, főleg ha ezeket a nyersanyagokat, vagy felszerelést (amennyiben az említett munkaszervezetek nem gyártanak) külföldről kellene behozni. Emiatt a többi társultmunka-szervezet tőlük függővé válik, és ez a függőség többféle módon kihasználható. A monopólium létezésének legegyszerűbb formája, amikor egy meghatározott terméket az országban csak egy munkaszervezet gyárt, s így valamennyi vásárló rá van utalva.

A monopólihelyzet azonban előre kitervelt módon, olykor eszköz és munkatársítással is megteremthető.

„Az a törekvés, hogy egyesítsük a termelőeszközöket és nagy munkaszervezeteket hozzunk létre önmagában nem rossz, és nem lehet rossz irányú tendencia.

A kis munkaszervezetekben ugyanis nem alkalmazhatók a tudomány legújabb vívmányai, és nem növelhető gyorsan a termelékenység. Mindezt könnyebben érik el a nagy, vagy társult munkaszervezetek. Mindez csak addig jó, amíg a társulás különböző formái között van konkurencia, azaz amíg a nagyobb termelékenységért küzdenek. Amikor azonban ezek a szervezetek elérik a munkatermelékenység egy meghatározott szintjét, fokozatosan úrrá lesznek a helyzeten, illetve termelési területen, és a legtöbbször tovább már nem növekszik a termelés, s nem hoznak létre új társadalmi javakat sem a termelés további bővítéséhez. Általános irányzata az ilyen társulásnak, hogy bármikor átalakulhat monopóliummá.”⁷

Ezt lenne hivatott megakadályozni az alkotmány 255. szakasza, amely így hangzik:

„Tilos a társult munka szervezeteinek olyan társulása, valamint szervezetek vagy állami szervek bármilyen más tevékenysége és cselekménye, amely akadályozza a munka és az eszközök szabad mozgását és társítását, valamint az áru és szolgáltatások szabad forgalmát. Tilos mindenemű cselekedet, amely az egységes jugoszláv piacon monopolhelyzetet teremt, vagy olyan anyagi eszközökhöz és más előnyökhöz juttat, amelyek nem a munkán alapulnak, s amelyek egyenlőtlen viszonyokat teremtenek a gazdálkodásban, vagy megbontják az alkotmányban megállapított más gazdasági és társadalmi viszonyokat.”

Nehéz ugyan, de nem lehetetlen meghatározni, ki hogy van monopolisztikus helyzetben.

Ha ugyanis elfogadjuk azt az állítást, hogy a gazdasági fejlődést az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások határozzák meg és irányítják, akkor nehéz elhinni, hogy ugyanezek a megegyezések okozták a piac különféle keretek közé való bezárkózását is. Talán felesleges magyarázni, mit jelent a tervezés, a gazdasági és társadalmi fejlődés szempontjából az öngazgatási megegyezés és a társadalmi megállapodás, ki kell viszont hangsúlyozni, hogy ez a két öngazgatási forma a legdemokratikusabb módja annak, hogy a dolgozók hatást gyakorolhassanak a gazdasági fejlődésre.

Sajnos az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások gyakori kijátszása és a visszaélés miatt az öngazgatásnak ez a módja sokszor az eredeti cél ellenkezőjét, a helyi érdekek, a monopólium stb. védelmét szolgálta. A megegyezések és megállapodások mindaddig nem hozhatják meg a várt eredményt, amíg azok, akik ezeket aláírják meg nem változtatják gondolkodásukat, felfogásukat és érdekeiket.

Ha tehát az elmondottakat igaz tényként könyveljük el, akkor csak az maradt hátra, hogy kiutat találjunk a zsákutcából. Mondhatnánk azt is, hogy a kiút az alkotmány és a vele kapcsolatban említett törvény tiszteletben tartásában rejlik, hogy a paragrafusok következetes alkal-

mazásával megoldhatnánk a problémát, de ha már ezeknek betartása nem megy olyan zökkenésmentesen, akkor a Szövetségi Végrehajtó Tanács által javasolt és a Szövetségi Képviselőház által elfogadott intézkedések és akciók végrehajtásával javíthatnánk valamit a helyzeten. Ezek az intézkedések és akciók a következők:

1. A társadalmi tervezésről szóló törvény és Jugoszlávia társadalmi tervének következetes alkalmazásával gyorsabban felszámolhatnák a területi felosztást, a gazdasági önellátó törekvéseket, és megteremténék az előfeltételeket a szélesebb skálájú, nagyobb méretű köztársaságközi együttműködéshez, amivel viszont az egységes jugoszláv piac jobb és teljesebb funkcionálását segítenék elő.

2. A termelő munkaszervezetek és a kereskedelmi munkaszervezetek közötti munka- és eszköztársítás, valamint a jövedelemszerzés és -elosztás egyenlő feltételeinek megteremtése alapul szolgálhat a piac további fejlődéséhez és eredményesebb funkcionálásához.

3. A piaci ellátás nehézségeinek felszámolása, a helyzet rendezése érdekében a társadalmi-politikai közösségek minden szintjén árutartalékokat kell létrehozni, hogy szükség esetén ezzel pótoljuk a piacon jelentkező hiányt. Ezenkívül nem kevésbé fontos magasabb szintre emelni az ellátást végző munkaszervezetek szervezettségét.

4. Elengedhetetlenül fontos, kezdve a társultmunka-alapszervezetektől a társadalmi-politikai közösségekig, elkészíteni az áruforgalmi mérleget, amely alapján figyelemmel kísérhető az egységes jugoszláv piac funkcionálása szempontjából jelentős árufélék forgalma (többlete, hiánya stb.).

5. A jugoszláv piac egységét megbontó jelenségek felfedése érdekében az illetékes szervek tevékenységét a következő feladatokra kell összpontosítani:

— Az egységes jugoszláv piac további fejlődése és a negatív jelenségek leküzdése érdekében valamennyi társadalmi szubjektumnak alkalmaznia kell azokat az intézkedéseket, amelyekért érvényben levő törvényeink értelmében felelősek. Ez lehetővé tenné, hogy a piaci felügyelőségek, a bünyildöző és igazságszolgáltató szervek eredményesen végezzék preventív és represszív feladataikat.

— Az igazságszolgáltatásnak a büntetőeljárásban azokat az ügyeket kell előnyben részesítenie (és szigorúan kezelnie), amelyek a jugoszláv piac egységének megbontását célozzák. Ugyanígy szigorítani kell a büntetőpolitikát minden olyan esetben, amikor a szabad áruforgalmazás és szolgáltatás korlátozásáról van szó.

— Az illetékes szövetségi, köztársasági és tartományi szerveknek különös gonddal kell ügyelniük az olyan előírások betartására, amelyek döntő fontosságúak az egységes jugoszláv piac zavartan funkcionálásában.

6. A szabad munka- és eszköztársítás, az egységes jugoszláv piacon a szabad árucserre és a társultmunka-szervezetek egyenlő helyzete érdekében a külkereskedelmi kapcsolatokat szabályozó devizagazdálkodási és hitelpolitikai törvénnyel összhangban a köztársasági és tartományi érdek-

közösségeknek részletesebb mércéket kell kidolgozniuk arra, hogy melyik munkaszervezet milyen feltételek mellett szerezhethet devizafizetési jogot.

7. Az elsődleges elosztásban a megosztott piac elsősorban annak következménye, hogy az árak társadalmi ellenőrzésének illetékességét különféleképpen állapították meg. Az egyes társadalmi-politikai közösségek nem egyformán viszonyultak és nem azonos mércéket alkalmaztak a megbeszélte árpolitika érvényesítésében. A megosztottság irányába hatottak a különböző árrendszerek is, mert a hosszan tartó árellenőrzés és szabályozás, a túlméretezett adminisztráció körülményei között a gazdaságstabilizáció terhe nem azonos súllyal nehezedett a különböző tevékenységet végző társultmunka-szervezetekre. A fenti jelenségek csak úgy küszöbölhetők ki, ha minden árilletékességi szerv következetesen betartja a megbeszélte árpolitika szabályait. Szervezett társadalmi akciókra lesz szükség ahhoz, hogy felelősségre vonhassuk azokat, akiknek magatartása nincs összhangban gazdaságpolitikánkkal.

8. Az egységes jugoszláv piac egybehangolt funkcionálása érdekében egységesíteni kell a termékek forgalmi adóját, mert a forgalmi adó gyakran egyenlőtlen megterhelést jelent a különböző munkaszervezeteknek. Főképp az olyan áru forgalmi adóját kell egységesíteni, amely a piaci stabilitás, a folyamatos ellátás és az életszínvonal szempontjából jelentős.

9. A technológia, az újítások és a számítógépes rendszerek alkalmazásában mielőbb mellőzni kell az eddigi gyakorlatot, a külföldi technológia és szabadalmak túlzott alkalmazását. Olyan irányba kell a társadalmi akciót indítani, hogy a nélkülözhetetlen külföldi technológiát és gyártási szabadalmakat jól válasszuk meg, és kedvező feltételek mellett vásároljuk.

10. A jugoszláv piac egységének megbomlása a foglalkoztatásban és a munkaerő-vándorlásban is jelentkezik. A magas szakképzettségű káderek koncentrációja a nagyvárosokban a legnagyobb, míg egyes vidékeken szakemberhiány van. Az efféle szakemberhiány leküzdhető, ha a pályázatok meghirdetésekor következetesen betartjuk az alkotmány idevonatkozó alapelveit.

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

¹ Kiro Gligorov: Tržište i marketing — sastavni deo planske privredne orijentacije. Marketing, 1973./2. szám.

² Az áruforgalom fogalma alatt ez a törvény a következőket értelmezi: a) az áru előkészítését, leszállítását, beszerzését, eladását, és az áruforgalom egyéb formáit a kereskedelmi, a szolgáltató és termelő munkaszervezetek között, b) feldolgozásra vásárolt árut, a saját termék árusítását, az eladási szándékkal vásárolt árut, és ennek az árunak eladását.

A szolgáltatások közé sorolja a törvény az alábbiakat: ügynökségi, közvetítői, képviselői, bizományi és tőzsdei szolgáltatásokat; az áru raktározási, útnak indítási, elszállítási, minőség- és mennyiségellenőrzési, biztosítási szolgáltatásait; gazdaságpropagandai szolgáltatások, vásárok, kiállítások megszervezését.

- ³ Kosta Mihailović: *Ekonomiska stvarnost Jugoslavije*. *Ekonomika* című folyóirat, Belgrád, 1981.
- ⁴ Dr. Vladimir Bakarić, *Komunist*, 1977. január 30.
- ⁵ Dr. Marijan Korošić, *NIN*, 1981. május 24.
- ⁶ Dr. Kosta Mihailović: i. m.
- ⁷ Dr. Vladimir Bakarić, *Komunist*, 1977. január 30.

Rezime

O jedinstvenosti odnosno nejedinstvenosti jugoslovenskog tržišta

Nije nepoznat problem nejedinstvenosti jugoslovenskog tržišta, naprotiv, već duže vreme zaokuplja pažnju. Najviše se ističe tzv. zatvaranje tržišta u republičke, pokrajinske, opštinske okvire. Izražen je manjak pojedinih roba, pa se zadovoljavaju najpre potrebe „svog” lokalnog tržišta, a tek onda potrebe izvan ovih okvira. Usled duplih kapaciteta na nivou cele zemlje, u proizvodnji pojedinih proizvoda, osigurava se plasman na „svom” tržištu bez konkurencije i zarada ostaje u lokalnim okvirima. Jedini proizvođač, ili manji broj proizvođača istog proizvoda diktira uslove većem broju potrošača. Cene se veštački podižu, iako su „zamrznute”, proizvodnjom tzv. novih proizvoda (koji to u stvari nisu, ali da bi im se dozvolilo povećanje cena izvrši se samo neka sitna promena), kao i sklapanjem samoupravnih sporazuma o promeni zatečenog nivoa cena (naravno na viši nivo). Rešenje problema je, pre svega, u poštovanju 252. čl. Ustava SFRJ, većoj proizvodnji deficitarnih proizvoda, poštovanju odluke o „zamrzavanju” cena kao i ostalih odluka Skupštine SFRJ vezanih za ovaj problem.

Summary

About the unity and disunity of the Yugoslav market

The problem of disunity of the Yugoslav market is not unknown, on the contrary, it occupies our attention for a longer period of time. The most noticeable problem is the closing-up of markets within the boundaries of republics, provinces and communes. The shortage of certain commodities has been emphasized, so that first the “local” needs are satisfied and only after the needs beyond these boundaries. Because of the double capacities on the level of the entire country, in the production of different products, the disposal of goods is assured on “intern” markets without competition and the gain stays within the local boundaries. One producer or a smaller number of producers of the same product dictates terms to a bigger number of consumers. The prices are

being artificially raised, though they have been „frozen”, it's been achieved with the production of new products (which they are not, but in order to allow prices to go up, there have been some minor changes done on the same product), and also with the conclusion of different self-managing contracts about the change of the present price level (to a higher level, naturally). The solution of this problem is first of all in obeying the rule N° 252 of the Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, than in the bigger production of the articles in short supply and also with respecting the decisions about the „freeing” of prices as of the other decisions of the Assembly of SFR Yugoslavia connected to this problem.